

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПОПУЛІЗМУ

М. М. Дем'яненко, молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Україна, Київ

У статті розглядається морально-етичний аспект політичного популізму з огляду на його здебільшого негативний зміст, що проявляється в ключових засадах та методах популістичної діяльності. Досліджується причина його популярності в сучасному суспільно-політичному просторі, а також наслідки застосування як для самих популістів, так і для суспільства вцілому. Аналізуються основні якісні характеристики популізму як політичного явища та виділяються його окремі позитивні моменти, в зв'язку з чим обґрунтовується теза про певний виправданий рівень застосування популізму в політичній практиці.

Ключові слова: популізм, мораль, популіст, суспільство, маніпуляція.

М. Н. Демьяненко. Морально-этический аспект популизма/ Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского, Украина, Киев

В статье рассматривается морально-этический аспект политического популизма учитывая его отрицательный смысл, что проявляется в ключевых принципах и методах популистской деятельности. Исследуется причина его популярности в современном общественно-политическом пространстве, а также последствия применения как для самих популистов, так и для общества в целом. Анализируются основные качественные характеристики популизма как политического явления и выделяются его отдельные положительные моменты, в связи с чем обосновывается тезис об определенном оправданном уровне применения популизма в политической практике.

Ключевые слова: популизм, мораль, популист, общество, манипуляция.

M. N. Demyanenko The moral and ethical aspect of populism/ National Library Ukraine Vernadsky, Ukraine, Kyiv

The article deals with the moral and ethical aspect of political populism because of its negative meaning, which manifests itself in the key principles and methods of populist activity. The reasons for its popularity in the contemporary socio-political space, as well as the implications of both for the populists, and for society as a whole. It analyzes the main quality characteristics of populism as a political phenomenon and highlights some of its positive aspects, and therefore justified the thesis that the definition is justified by the level of use of populism in political practice..

Keywords: populism, morality, populist, society, manipulation.

Вступ. Аналізуючи еволюцію політичного популізму, вкотре переконаєшся, що це явище – феномен. Його феноменальність – в його багатогранності та неоднозначному трактуванні. А постійні звинувачення в популізмі політиків на адресу один одного ще більше ускладнюють ситуацію з єдино правильним визначенням поняття. Разом з цим популізм останнім часом стає все більш популярним політичним явищем, а сфера його застосування помітно розширилася, як у цілому і суб'єктний склад.

Для означення основних сутнісних характеристик явища скористаємося визначенням сучасного британського дослідника популізму Маргарет Конован, яка зазначає, що термін «популізм», залежно від контексту, можна відносити до багатьох різноманітних явищ. Конован пропонує розрізняти аграрний і політичний популізм. Стосовно країн, які утворилися на теренах колишнього СРСР (зокрема, й Україна), тут йдеться про політичний популізм, який водночас можна розглядати з кількох боків: як ідеологію, як соціальний рух, як певною мірою відроджену самосвідомість, яка виникла на ґрунті різних історичних і географічних контекстів як результат

особливої суспільної ситуації, і як специфічну політичну психологію [4, с. 13].

Вивченню природи популізму та його різноманітним проявам приділялося вже чимало уваги, хоча об'єктом наукового дослідження популізм став лише в другій половині ХХ ст. Серед зарубіжних фахівців можна виокремити таких: М. Дуглас, Р. Хофстадтер, Дж. Маккен, І. Доннеллі, С. Хофман, М. Конован, Г. Іонеску, Е. Геллнер, Д. Макре, А. Валіцький, М. Баранов та інші. В Україні ж дослідженням практичного застосування популізму займалися Д. Видрін, І. Побочий, С. Мигаль, Т. Радь та інші. Проте окремі його аспекти залишаються не достатньою мірою вивчені.

У даній статті спробуємо проаналізувати морально-етичний аспект популізму, з огляду на його, здебільшого, негативний характер, а також відношення політиків-популістів та самого суспільства до діяльності, яка має виражену популістичну складову. А також з'ясувати, чи є популізм необхідним елементом в соціально-політичному житті суспільства.

Перш за все зауважимо, що більшість словників дають приблизно однакове визначення моралі як системи норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства. При цьому мораль є обов'язковою складовою будь-якого суспільства, її значення неухильно зростає, та постійно посилює взаємодію правових і моральних чинників у житті суспільства. Взаємний розвиток права та моралі – успішніший рух суспільства по шляху прогресу. В політичному житті суспільства принципи моралі є необхідним елементом, проте діяльність окремих суб'єктів є відверто аморальною. В політичній теорії вирішення моральної дилеми: чи може політик при виконанні свого суспільного обов'язку в ім'я високої мети ігнорувати принципи моралі існує декілька варіантів. Так, Дж. Локк відкидав обман як засіб політики, що становить загрозу суспільному порядку та поверненню до природного стану; І. Кант переносить моральну дилему в площину особистого вибору, закликаючи уникати ситуацій, при яких обман

був би морально виправданим; утилітаризм Дж. С. Мілля морально виправдовує обман за умови, що він дійсно допускається в ім'я блага; для Н. Макіавеллі обман – це засіб задля досягнення мети; М. Вебер утримується від будь-яких моральних обмежень професії політика [3, с. 79]. Проте запропоновані підходи не знімають питання взаємозв'язку моралі та політичної діяльності, де досить часто використовуються далекі від моральних зразків форми маніпулятивних практик, серед яких одним із лідерів по використанню є популізм.

А тому важливо проаналізувати в чому ж проявляється негативний характер популізму, а також дати оцінку з огляду на результати його використання та наслідки для політичної та соціальної ситуації. Феномен популізму в сучасному розумінні характеризується досить неоднозначно – це і політичний рух, і ідеологія чи доктрина, і тип поведінки, і стратегія політичної діяльності, така множинність підходів до тлумачення даного поняття пов'язана у першу чергу зі специфікою його історичного розвитку. І якщо зародження популізму починалося з суспільно-політичного руху, який відстоював інтереси конкретних соціальних груп, то на даному етапі популізм набуває ознак певної логіки політичної комунікації, що в першу чергу відображається у своєрідній «грі» між політичним лідером і виборцем. Основними елементами якої є, з одного боку, необґрунтовані обіцянки, з їх подальшим невиконанням, замовчування та перекручування фактів, уникання розумних програм і планів, маніпуляція свідомістю тощо. А з іншого боку – політична свідомість (як масова так і індивідуальна), яка часто віддає перевагу емоціям ніж тверезому розуму, і в свою чергу є об'єктом популізму. Також негативний зміст відображається вже в основних принципах популізму, а саме: спроби підлаштуватися під вимоги народу; використання податливості великих людських мас на примітивні гучні гасла; використання рис буденної свідомості мас: спрощеність уявлень про суспільне життя, безпосередність сприйняття, максималізм, тягу до сильної особистості; гра на «очікуваннях» народу; апеляція до простоти і

зрозумілості пропонованих заходів, пріоритет простих рішень складних проблем; прямий контакт між лідерами і масами без посередництва політичних інститутів; спекуляція на вірі людей у швидкі та легкі шляхи виходу з кризи; виступ від імені простої людини; переорієнтація гніву і образ людей на діючі інститути влади і еліти; маніпулювання громадською думкою тощо.

З такої точки зору популізм доцільно розглядати як форму мобілізаційних та маніпулятивних комунікативних практик у політиці, що їх реалізують за допомогою вербальних та невербальних методів (політичні промови, виступи, коментарі, політична реклама, буклети, проспекти, політична програма, відеоролики тощо). При цьому популізм апелює до конкретних загальновідомих фактів, зверненням до яких він намагається засвідчити реалізм, проте без пояснення фундаментальних причин, що стоять за такими фактами та конкретними проблемами життя, без пояснення зв'язку цих причин із інтересами окремих суспільних груп, без бажання підняти свідомість тих, на кого він спрямований, до урозуміння своїх корінних, сутнісних інтересів і вміння співставляти їх із цілями і зацікавленістю самого популізму. Він опирається на реальні та конкретні факти заради того, щоб продемонструвати свою інтегрованість у життя і використати їх для засвідчення власної уваги до головних проблем суспільства, і разом з тим – приховати за ними та за обіцянками їх задовольнити свої стратегічні цілі і завдання. Такі прийоми популізму сприяють поширенню його популярності, що в свою чергу забезпечує загальне схвалення та сприйняття. Переконавши суспільство у гострій необхідності змін, політик своїми діями спонукає об'єкт популізму до активних, але не до кінця осмислених дій на свою підтримку у боротьбі за владу, яка може бути використана зовсім з іншою метою і в інших, ніж це проголошувалося раніше, інтересах.

Таким чином, філософія популізму робить так би мовити три кола обману – свого роду діалектика заперечення заперечення. Перший обман – коли популізм ідентифікує себе зі своїм об'єктом і переконує його перейти на

свій бік. Другий – коли популізм провокує свій об'єкт на дії, які суперечать його інтересам. І третій обман – коли використавши ці дії, популізм досягає влади і використовує її у власних інтересах. Це свідчить про вихідну порочність популізму і нарощування її у процесі розвитку [1, с. 88].

Саме такі сутнісні характеристики популізму і визначають його аморальність. Але цей факт не заважає переважній більшості політиків використовувати його в політичній боротьбі, оскільки популізм сьогодні залишається дієвим засобом у боротьбі за владу.

Разом із цим популізм як політичне явище не може бути однозначно негативним. І цьому є кілька пояснень: по-перше, наявність в його арсеналі таких характеристик, як наприклад, спілкування на зрозумілій для більшості мас мові, тобто, для прикладу, важко пояснити масам із різним рівнем освітньої та фахової підготовки певні економічні, правові, політичні моменти, тому політики в своїх виступах досить часто використовують прийоми спрощення або узагальнення, що можуть трактуватися як маніпуляції. По-друге, той факт що у різних суспільствах, популізм сприймається по-різному. Так, якщо у розвиненому демократичному суспільстві політик-популіст має значно менше шансів досягти успіху, в силу таких обставин як: високий рівень громадянського суспільства, освіченості населення, наявність значного прошарку середнього класу, альтернативних джерел інформації тощо. У суспільстві ж перехідного типу маси підсвідомо тяжіють до швидкого вирішення всіх наявних проблем і більш лояльні до політиків, які обіцяють «краще» життя вже сьогодні. А тому в таких суспільствах політики, навіть ті хто прагне позитивних змін, не мають шансів на успіх, якщо в своїй діяльності, в тій чи іншій мірі, не використовують популізм, оскільки повне ігнорування вимог та симпатій електорату призводить до поразки в політичній боротьбі. За таких обставин актуальним постає питання – з якою метою використовується популізм, в якій мірі, які наслідки його застосування для суспільства в майбутньому, а також ставлення самого політика до такого виду діяльності. Тобто чи використання

популізму є чітко дозоване і метою якого є отримання влади в результаті чого стане можливим упровадження позитивних змін, або ж навпаки популізм використовується в необмеженій кількості, а ті хто так щедро роздає обіцянки не мають дієвих важелів для реального покращення ситуації і не прагнуть цього. Ще один позитивний момент популізму виділяє І. А. Побочий, а саме те, що суспільно-політична самодіяльність народу є кращою школою демократії: вона виховує у пересічній людини відчуття соціальної відповідальності та особистої гідності, розширює її кругозір. Популістська свідомість – це особливий демократичний компонент політичної культури, суттю якого є прагнення широких народних мас до справжньої і безпосередньої участі в політичному процесі [2, с. 46]. З огляду на це можна говорити про певний «необхідний» або ж виправданий рівень популізму, який для політика є запорукою успіху, а з іншого боку не робить його заручником обіцянок, які в майбутньому неможливо буде, хоча б частково, реалізувати.

На жаль, справжні цілі які переслідують популісти досить часто залишаються невідомими для широкого загалу або ж виявляються вже після приходу їх до влади, а покаранням для них, може бути, лише втрата підтримки в майбутній політичній боротьбі, та й то за умови, якщо не зможуть вміло переорієнтуватися. Такий стан речей буде спостерігатися доти доки політики не будуть нести правову відповідальність за невиконання своїх обіцянок, проте на сьогоднішній день ступінь використання популізму обмежується лише морально-етичним якостями політика, якому належить провідна роль в ідейному арсеналі цього негативного явища. Так дослідник популізму Д. Макре зазначав: «...у центрі популістської ідеології, не економіка, не політика, навіть не суспільство. Її ядро – особистість, у першу чергу її моральний аспект» [5, с. 159]. За такого підходу, популізм доцільно розглядати як специфічну логіку політичних лідерів та виборців або ж взаємовідносини суспільства, яке є носієм правдивих цінностей з одного боку та правлячої еліти з іншого, при чому політик-популіст, на своє власне

переконання, «представляє» інтереси простого народу, а еліти не переймаються його благополуччям, протистоять та збагачуються за його рахунок. Але справжньою небезпекою популізму для суспільства є той факт, що він залишається серйозною перешкодою на шляху становлення основоположної демократичної засади – делегування владних повноважень довірній особі, коли в результаті своєї діяльності політики часто відходять від проблем суспільної групи інтереси якої вони представляють. Оскільки доволі швидко забувають про те, хто, насправді, є джерелом влади.

Сьогодні складається ситуація коли в політиків спрацьовує природний владний інстинкт, який допомагає спокусити електорат та підказує на яких стереотипах можна зіграти, які психологічні важелі впливу використати. При цьому більшість з них забуває, що життя суспільства базується на усталених законах, положеннях, нормах, правилах поведінки як писаних, так і неписаних, дотримання яких є запорукою комфортного морального стану якщо не усіх то більшості людей.

Така популістська діяльність, має не лише негативний зміст, а переважно, і негативні результати, що призводять до важких наслідків для всього суспільства, оскільки популізм підриває довіру народу до інститутів влади, служить зняряддям для зведення політичних рахунків, обумовлює зниження громадянської активності, відчуження людей від влади, економічні та політичні потрясіння, соціальний безлад.

Все частіше сучасний популізм проявляється в якості специфічної недобросовісної політичної реклами, яка завищує реальні можливості кандидата на виборну посаду. У той же час популізм за окремих обставин має межі своєї дії, за межами яких він не спрацьовує, а, навпаки, грає роль антиреклами. Здебільшого це пов'язано з тим, що той чи інший політик неодноразово вдавався до популістських методів та в результаті досягав бажаних результатів, при цьому електорат залишався обманутим. Невиконані обіцянки, накопичуючись, рік від року, можуть викликати негативну реакцію виборців під час чергової виборчої кампанії щодо особистості кандидата.

Проте, популізм передбачає відмову від жорсткої соціальної та ідеологічної прив'язки, що дозволяє швидко змінювати пріоритети, створює видимість загальної суспільної підтримки та вдається до щедрої роздачі нових обіцянок.

При чому самі по собі обіцянки не містять нічого негативного. Подібні прийоми використовують практично всі політичні сили та політики. Визначальним є те, наскільки оголошені передвиборні обіцянки будуть фактично виконані, наскільки щирий конкретний політичний лідер у своїх передвиборних планах змінити життя на краще. Тобто важливо, щоб обіцянки не перетворилися на популізм, бо не всяка обіцянка є популізмом.

За допомогою популістських методів політик найчастіше намагається сподобатися виборцям, показати себе благодійником, експлуатуючи по суті їх дійсні та уявні очікування. Одна з характерних рис популістської діяльності виражається в тому, щоб перед виборами обіцяти як можна більше, а виконувати лише те, що найлегше буде виконати або те, що вигідно.

В сучасній історії існує чимало прикладів, коли з'являлися політичні лідери з вираженою популістичною складовою (Берлусконі, Хайдер, Лепер, Жириновський, Лукашенко), і які в подальшому здобували підтримку серед населення. Причиною такого успіху політиків-популістів є той факт, що вони «намагаються» вирішити глобальні проблеми, що стосуються всіх членів суспільства. У такі обіцянки люди охоче вірять, а політики цю віру успішно використовують, зокрема з метою мобілізації значної кількості людей для підтримки вигідних їм політичних рішень.

І хоча настрої суспільства мінливі, а популістська політика з боку виглядає безцільною метушнею, насправді тут точний і тонкий розрахунок, суть якого полягає в тому, щоб постійно бути у фарватері більшості. Тоді як політичні, релігійні, національні меншини популістів не цікавлять, оскільки вони не «роблять погоди» на виборах [2, с. 48]. У цьому і полягає одна з ключових позицій популізму, а саме – ігнорування думки меншості, в той час коли більшість «піддалася» гіпнозу необгрунтованих

обіцянок. Хоча для справедливості зазначимо, що воля більшості є однією з основних ознак демократії, що вкотре підтверджує тезу про те, що популізм формально перебуває в межах демократичного процесу.

Слід також відзначити, що зростання популістських настроїв у суспільстві та віра у швидке вирішення всіх наявних проблем свідчать лише про низький рівень громадянської свідомості. Популізм розповсюджений найбільшою мірою серед верств з низьким рівнем політичної і правової культури та освіти, в умовах суспільних трансформацій. До того ж нездатність має відрізнити оманливі обіцянки від реалістичних пропозицій, чорно-біле бачення світу, готовність повністю повірити в черговому політикові та ненавидіти його конкурентів – усі симптоми невисокої політичної культури досить активно використовуються популістськими лідерами для мобілізації суспільної підтримки. Отож певний рівень провини за схильність до популізму лежить і на самих громадянах, які не приділяють достатньої уваги для підвищення рівня своєї політичної та правової культури. Але так чи інакше, популізм – це певна зневага до суспільства, до його інтелектуальних здібностей. І чимало політичних діячів користуються популістськими методами, оскільки в сучасній політичній боротьбі треба сподобатись народу, для чого потрібне вміння спілкуватися простою, зрозумілою народним масам мовою, говорити просто про складні речі, чітко висловлювати думки, висвітлювати нагальні проблеми, критикувати владу за її прорахунки.

Висновки. Таким чином, досліджуючи морально-етичний аспект політичного популізму можна дійти висновку, що з точки зору моралі він є однозначно негативним явищем, хоча як політологічне поняття популізм у силу згаданих вище причин не може трактуватися лише негативно. Виправданням для популізму може бути лише мінімальна міра впливу на суспільну свідомість, високий рівень виконання популістських обіцянок, а також позитивний для суспільства кінцевий результат. Хоча, з іншого боку, будь-яке моральне виправдання популізму виводить його на цілком

легітимний рівень політичної діяльності. З часом популізм стає неодмінним атрибутом кожного політика. При цьому рівень його впливу зменшується пропорційно з підвищенням політичної культури громадян, розвитком інститутів громадянського суспільства, а також наявності у його членів почуття толерантності та плюралізму думок, а також альтернативних джерел інформації.

Література:

1. Мигаль С. *Філософія популізму як варіант сучасної філософії / Філософські обрії* // С. Мигаль. – Полтава, 1999. – С. 78–89.
2. Побочий І. А. *Політичний популізм і його місце в сучасному протистоянні політичних сил в Україні / Мультиверсум: Філософський альманах [збірник наукових праць]* // І. А. Побочий [відп. ред. В. В. Лях]. – Київ, – 2008. – С. 42–51.
3. Радь Т. *Комунікативний вимір популізму / Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації* // Радь Т., [голов. ред. В. М. Бебик]. – Київ : Україна, 2012. – № 2. – С. 77–84.
4. Conovan M. *Populism*. – N.-Y., 1981.
5. *Populism. Its Meanings and National Characteristics*. Ed. by Jonescu G., Gellner E. L., 1969.

References:

1. Myhal S. *Filosofiiia populizmu yak variant suchasnoi filosofii / Filosofski obrii* // S. Myhal. – Poltava, 1999. – S. 78–89.
2. Pobochyi I. A. *Politychnyi populizm i yoho mistse v suchasnomu protystoianni politychnykh syl v Ukraini / Multyversum : Filosofskiy almanakh [zbirnyk naukovykh prats]* // I. A. Pobochyi [vidp. red. V. V. Liakh]. – Kyiv, – 2008. – S. 42–51.
3. Rad T. *Komunikatyvnyi vymir populizmu / Osvita rehionu. Politolohiia. Psykholohiia. Komunikatsii* // Rad T., [holov. red. V. M. Bebyk]. – Kyiv : Ukraina, 2012. – # 2. – S. 77–84.

4. *Conovan M. Populism. – N.-Y., 1981.*

5. *Populism. Its Meanings and National Characteristics. Ed. by Jonescu G., Gellner E. L., 1969.*